

TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ ¹

HISTORICAL DEVELOPMENT OF COOPERATION IN TURKEY

Y.L. Öğrencisi Tuğba Irmakhoğlu

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
ORCID ID:0000-0001-6069-1518, tugbairmaklioglu5252@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ersin IRK

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Erbaa Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi
ORCID ID: 0000-0002-2160-8053, ersin.irk@gop.edu.tr

ABSTRACT

The main purpose of this research is to examine the historical development process of cooperation in Türkiye. In the research, the development stages of cooperatives in the world and in Turkey are summarized. Cooperatives in Turkey can be examined in two main periods as pre-republic and post-republic periods. Especially in the post-republic period, it is understood that cooperatives gained importance with the support of state policies, but its importance is still not understood enough. In addition, according to the results of the researches on cooperatives, it is seen that the financial and managerial structural problems of the cooperatives, as well as the problems based on the legislation, negatively affect the development of the cooperatives.

Keywords: Cooperatives; Turkish Cooperative History

ÖZ

Bu araştırmanın temel amacı, kooperatifçiliğin tarihsel gelişim sürecini incelemektir. Araştırmada, dünyada ve Türkiye'de kooperatifçiliğin gelişim evreleri özetlenmiştir. Türkiye'de kooperatifçilik, cumhuriyet öncesi ve cumhuriyet sonrası dönem olarak iki ana dönem içerisinde incelenebilir. Özellikle cumhuriyet sonrası dönemde devlet politikalarının destekleri ile kooperatifçiliğin önem kazandığı ancak öneminin hala yeterince anlaşılamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kooperatifler ile ilgili araştırmaların sonuçlarına göre kooperatiflerin finansal ve yönetsel olarak yapısal problemlerinin olduğu ve mevzuata dayalı problemlerinde kooperatiflerin gelişimini olumsuz etkilediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kooperatifçilik; Türkiye Kooperatifçilik Tarihi

¹ Birinci yazarın yüksek lisans çalışmasından türetilmiştir.

1. Giriş

Kooperatifler çeşitli avantajlar elde edebilmek için bir araya gelen ortaklardan oluşan ekonomik ve sosyal örgütleri ifade etmektedir. Üretici kooperatifleri, üyelerine üretim, pazarlama, ortak finansman, hammadde ve malzeme tedariki, gibi avantajlar sağlamak için kurulmaktadır. Kooperatiflerin başarılı bir şekilde faaliyetlerine devam etmesi, ortaklarının daha düşük maliyetle daha yüksek kazanç elde edebilmesini sağlaması bakımından önem taşımaktadır.

Kooperatifçiliğin gelişim sürecinin bilinmesi, kooperatifçilik ile ilgili geçmişte yapılan uygulamaların sonuçlarının incelenmesine bağlı olarak, bugün kooperatiflerin nasıl etkin yönetilebileceklerini bilmek anlamında önem taşımaktadır. Bugün kooperatif ortak ve yöneticileri geçmişe bakarak geleceğe yönelik doğru kararları alacaklardır. Bu nedenle Türkiye'deki kooperatifçilik gelişim süreci bu araştırmada incelenmiştir (Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, t.y.)

Araştırmada öncelikle kooperatifçilik kavramı ve önemi özetlenmiştir. Devamında dünyadaki ve Türkiye'deki kooperatifçilik gelişim süreci açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak dünyadaki ve Türkiye' deki kooperatifçilik çalışmalarına yer verilmiştir.

2. Kooperatifçilik Nedir?

Kooperatifçilik Batı Avrupa'dan başlayıp Doğu Avrupa'ya yayılan sanayileşme ve hızlı kentleşmeye bağlı olarak gelişme gösteren bir kavramdır. Bu başlık altında kooperatif ve kooperatifçilik kavramların kavramsal olarak literatür taraması yapılarak bulunan sonuçlar incelenecektir.

Kooperatif kavram olarak birden fazla alanda farklı tanımları yapılan ve hukuki, ekonomik vb. alanlarda tanımları geliştirilen bir kavramdır (Müftüoğlu ve Aydos, 2001:11).

Kökeni bakımından Latinceye dayanan kooperatif kelimesi Latince *coopera'tion* kavramı ve Fransızca *coéperen* kavramından türetilip tüm dünyada yaygınlaşan, herkes tarafından kabul edilen "iş birliği" ve "birlikte iş yapma" anlamında kullanılan bir kavramdır (Kınıklı, 2017: 16).

Kooperatif kavramının tanımı ve amacı 1969 yılında kabul edilen 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun 1. maddesinde şöyle açıklanmaktadır: "*Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerinin ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacı ile gerçek ve kamu tüzel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli teşekküllere 'kooperatif' denir*"(Madde 1).

Türk Dil Kurumu'na göre sözcük anlamı; "*ortakların gereksinimlerini uygun şartlarda elde etmelerine sağlamak amacıyla kurulan birlik*" ve *üreticilerin, aracılığı ortadan çıkararak ürünlerini daha iyi şartlarda pazarlamak için kurdukları ortaklık*" olarak tanımlanmaktadır. (TDK, 2005: 1241). Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) ise "*ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve istekleri müşterek sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme yoluyla karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen insanların oluşturduğu özerk bir örgütlenme*" olarak kavramı tanımlamaktadır (ICA, 2020).

Hukuki olarak kooperatif tanımı, sahip olduğu mal ve hizmetlerden bazılarının maliyet fiyatlarını gerekli görüldüğü durumlarda satış fiyatlarını üyelere fayda sağlayacak şekilde düzenleyen ve bu üyelerin müşteriye sattığı mal veya ürünü düzeltmek isteyen işletmeler şeklinde yapılabilmektedir (Mülayim, 1992: 55).

Bireysel olarak ilerleme gösteremeyecek kişilerin birleşerek pazarda güç elde etme ve elde edilen güç sonucunda geçimine gücü yetecek duruma gelmesi olarak da tanımlanabilmektedir (Yazıcı,2012). Tanımlar incelendiğinde kooperatiflerin iş birliği, beraber yapma, birbirine yardım etme ilkelerine göre hareket ederek bireylerin sosyal ve ekonomik olarak iyileşmek amacıyla kurulan işletmeler olduğu görülmektedir. Üyelerin ihtiyaçlarını istedikleri şekilde karşılayabilmek ve üreticinin ürünlerini arada aracı olmadan pazarlamasını sağlamak amacıyla kurulan işletmeler olan kooperatifler, üretici ya da tüketici ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulabilmektedir.

Özetle kooperatifin asıl amacı üyelerine yarar sağlamaktır. Kooperatifleri işletmelerden ayıran üç yön vardır. İlki, kooperatife sahip olan bireyin hem kooperatifin kuruluşunda para sağlayanı hem de kooperatifi kullanıcısı olmasıdır. İkinci ayrıcalık gösteren özellik ise, kooperatifi kullanan bireylerin aynı zamanda kooperatifin denetleyicisidir. Üçüncü olarak, kooperatifin üyeleri kooperatifin sağlamış olduğu yararlarından faydalanır (Ünal ve Yercan, 2006: 204).

Sonuç itibarıyla kooperatifler, ekonomik açıdan yetersiz olan kişilerin birleşerek ortaya çıkardıkları, demokratik olarak katıldığı, genel ekonomide var olabilme ve gelirin en alt seviyeye dağılıp yayılmasını sağlayan kuruluşlar olarak tanımlanabilir (Everest, 2018: 1009).

2.1. Kooperatifçiliğin Önemi

Kooperatifler gönüllülük esaslı ve kar amacı gütmeyen kurumlardır. Ne bir devlet kurumu ne de bir özel mülkiyete sahip kurumdur. Bu nedenle kooperatifler 3.sektör olarak adlandırılır. Kooperatiflerin demokratik olarak yönetilmesi kooperatifleri önemli kılan noktadır. Ortaklaşa yönetimin olması kooperatifleri devlet kurumlarına ve özel mülkiyete sahip kurumlara karşı farklı kılmaktadır. Kooperatiflerden sadece kendi üyelerinin çıkarını korumaları değil içinde buldukları toplumun kalkınmasına da destek olmaları beklenmektedir (Reyes ve Harnecker, 2013: 28). Kooperatifler bu bağlamda “*dayanışma ekonomisi ve sosyal ekonominin* bir parçası sayılmaktadır. Dayanışma ekonomisi kapitalizmin sonucunda ortaya çıkan yıkıma karşı oluşturulan bir kavramdır. Sosyal ekonomi ise kapitalizmin içerisindeki iyileştirmeye dayanan ve yeni kuşak kooperatiflerin dayanağı olarak değerlendirilmektedir (Lorenzo, 2013: 63).

Kooperatiflerin ekonomik sıkıntı içinde yer alan kişilerin, grupların, kitlelerin, yerel veya uluslararası toplulukların, toplumsal, sosyal ekonomik gelişiminde kayda değer bir rol oynamaktadır. Kooperatifçiliğin önemli bir özelliği ise gerek tek başına yeteri kadar gücü elde edemeyecek olan küçük üreticiler için gerekse tüketim ihtiyacını karşılamaya yetecek kadar geliri bulunmayan tüketiciler için sorun çözme gücüne sahip olmasıdır. Sorun çözme gücünün yanında kooperatifler üretici ve tüketicilerin emeklerini, üretmiş oldukları ürünlerini, bunların neticesinde elde ettikleri birikimlerini ve nihayetinde ellerinde kalan gelirlerini korumalarını sağlayan örgüt biçimidir (Geray,2014:25). Görüldüğü üzere

kooperatiflerde anahtar kavramlar birliktelik, beraber hareket etme ve ortaklık gibi ortak amacı olanlar için hayati önem taşıyan kavramlardır.

Dünya’da kooperatifçiliğin uluslararası düzeyde yapılan en büyük ve en eski örgütlenmesi 1895 yılında Londra’da kurulan Uluslararası Kooperatif Birliği ICA(International Cooperative Alliance)’dır. Birliğin günümüzde 109 ülkeden 300’den fazla üyesi bulunmaktadır. Türkiye’ de üye ülkelerden birisidir. ICA’nın temel amacı; birliğe üye olan ülkeler arasında yeni iş birlikleri veya ortaklıklar geliştirmek, birliğe üye olan kuruluşları gerek uluslararası gerekse yerel toplantı ve organizasyonlarda bir araya getirerek fikir üretilmesine katkı sağlamak, kooperatifçiliğin uluslararası alanda tanıtılarak yaygınlaştırılmasını sağlamak, kooperatiflerde bulunan bilgi ve tecrübelerin diğer üyelere aktarılarak kooperatifçiliği yaygınlaştırmaktır. Özetle birliğin temel amacı, ulusal ve uluslararası etkinlik düzenleyerek kuruluşlarının fikirlerini aktarmak kooperatifçiliğin önemini vurgulamak ve iş birliklerini yaygınlaştırmaktır.

3. Kooperatifçiliğin Tarihsel Gelişimi

Bu bölümde kooperatifçiliğin önce dünyadaki gelişim süreci, sonra da Türkiye’ deki gelişim süreci özetlenmektedir.

3.1.Kooperatifçiliğin Dünyada Gelişimi

Yaşamın her alanında etkili olan sanayi devriminin ortaya çıkardığı değişim ve dönüşüm kooperatifçiliğin oluşmasına zemin oluşturmuştur. Sanayi devrimine bağlı olarak ortaya çıkan gelir dağılımındaki adaletsizlik, işsizliğin, göçün ve kentleşmenin artması, fiyat artışının hızlanması gibi sorunlar dayanışma kurumlarının zorunlu hale getirmiş ve kooperatifçilik akımının ortaya çıkmasını sağlamıştır (TÜKOSEP, 2012: 7; Kalkınma Atölyesi Raporu, 2017: 9). Kooperatifler, 1760 ve 1770’li yıllarda İngiltere Fransa, Almanya ve diğer batı ülkelerinde ortaya çıkmıştır (Tongyu ve Weimin, 2011: 181). Kooperatiflerin ortaya çıkış dönemi incelendiğinde Sanayi Devriminin başlangıcına denk geldiği görülmektedir. Kooperatifçilik hareketinin sanayi devriminin başladığı İngiltere’de ortaya çıkması tesadüf değildir. Buharlı makinelerin yaygınlaşmasıyla insan gücüne duyulan ihtiyaç azalması beraberinde işçi sınıfının sorunlarını ortaya çıkarmıştır (Geray, 2014: 23).

Anlaşılabileceği üzere işçi sınıfında çıkan sorunlar da kooperatifçiliğin oluşumuna yol açmıştır. İngiltere’de başlayan sanayi devrimi diğer Avrupa ülkelerine de yayılmış ve ilk marangozlar ve tüketim kooperatifleri Fransa’da kurulmuştur. İngiltere’de Rochdale’ de 28 dokuma işçisi tarafından "işçi kooperatifi" kurulmuştur. (Williams, 2007: 11). Rochdale Haksever Öncüleri Kooperatifi ilk kooperatif olma özelliğinin yanı sıra kooperatifçiliğin temel ilkelerine sağlamış olduğu katkılardan dolayı da kooperatifçilik alanında büyük öneme sahiptir. Fransa’da 1886 yılında Charles Gide, Edouard de Boyve ve August Fabre’nin yaptığı çalışma, kooperatif ve teorileri alanında ilk literatür olma özelliğini taşımaktadır (Sanders, 2002).

Görüldüğü üzere kooperatifçilik hareketleri sanayi devriminin etkisini yoğun olarak yaşayan ülkelerde başlamıştır. Tüketim kooperatifçiliğinin öncüsü olan İngiltere, kredi kooperatifçiliğinin öncüsü olan Almanya, üretim kooperatifçiliğinin öncüsü olan Fransa kooperatifçiliğinin doğduğu ve gelişmesini sağlayan öncü ülkeler olarak ortaya çıkmaktadır (Ökçesiz, 1999: 43).

İngiltere’de kooperatifçilik alanında birçok örgütlenme Robert Owen ve Dr. William King’in etki ve destekleriyle ortaya çıkmıştır (Ökçesiz, 1999: 27). Owen’ın geliştirdiği çevre, para, işsizlik, kar ve eşitlik teorileri, çalışanların hem çalışma hem de yaşam koşullarını iyileştirme ile beraber kooperatifçiliği ele almış ve ortaya koyduğu görüşlerini kendisine ait olan işletmesinde uygulamıştır (Lorenzo, 2013: 68). Owen’ın devamını getirdiği ve yürüttüğü sürecin eksik yanlarını ve hatalarını Dr. William King görmüş ve kooperatifi modern anlamda kavram olarak kullanmış ve bazı ilkeler ortaya koymuştur. King ilk tüketim kooperatifi özelliği taşıyan kooperatifini 1927 yılında, Brighton’da kurmuştur (Low vd., 2012: 282).

Charles Fourier kooperatifçilik alanında Fransa’da önde gelen isimlerden birisidir. Geliştirdiği teoriler kooperasyon sistemini şekillendirmiştir. Kooperasyon sistemi Fourier’ın kapitalist olarak işleyen sistemin yerine geçmesini istediği ve önerdiği sistemdir (Çıvgın, 2011). Almanya sanayileşmeye bağlı olarak kooperatiflerin kurulduğu ilk ülkelerin arasında yerini almaktadır. Almanya kredi kooperatiflerinin öncülüğünü yaptığı için kredi ihtiyacı duyan, ticaretle uğraşan ve tarımla ilgilenen insanların ihtiyacını gidermek amacıyla kooperatifler kurulmuştur. Victor Aime Huber, Herman Schulze Delitzsch ve F. Wilhelm Raiffeisen ise bu kooperatifçilik hareketlerine önderlik eden isimlerdir (Ökçesiz, 1999: 44). Uluslararası Kooperatifçilik Birliği (International Cooperative Alliance) 1895 yılında kurulmuştur (Tongyu ve Weimin, 2011: 181). Birleşmiş Milletler 2012 yılını uluslararası kooperatifçilik yılı ilan etmiştir. Bu da kooperatiflerin varlığının ne kadar önemli olduğunu göstermiş ve gelecekteki yerini sağlamlaştırmıştır (Karadeniz, 2019: 303).

Sanayi devriminin doğurduğu sancıların bazılarının kooperatifleri oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kooperatifler giderek ekonomik güç kazanmış ve dünyada yerini her geçen yıl daha da güçlendirmiştir.

3.2. Kooperatifçiliğin Türkiye’de Gelişimi

13. yüzyılda Anadolu Selçukluları döneminde ortaya çıkan Ahi birlikleri kooperatifçiliğin başlangıcı açısından kaynak olarak gösterilebilir. Bu birlikler esnaf ve sanatkârların oluşturdukları meslek kuruluşlarıdır. Ahilik teşkilatının aşırı gelir ve servet farklılıklarını önlemesi, işsiz insanlara iş sağlama hem üretici hem de tüketiciyi koruması ve mesleki eğitimler vermesi gibi özellikleri kooperatifçilik ile benzer özellikler taşıdığını göstermektedir (Ürper, 1989: 3).

Ahi birlikleri 17. Yüzyılda loncalara dönüşmeye başlamış. 19. yüzyılın ikinci yarısında da çöküş dönemine girmeye başlamıştır (Hazar, 1970: 27). Modern anlamda kooperatifçiliğin başlangıcı da bu döneme denk gelmektedir. 1863 yılında kurulan Memleket sandıkları Mithat Paşa tarafından kurulmuş ve 1883 yıllarına kadar uygulanmıştır (Gülpak, 1997:50). Türkiye’de kooperatifçinin fiilen başlangıcı Mithat Paşa’nın memleket sandıklarının kurmasına denk gelmektedir (Kocabaş Yıldırım, 2010: 37). Memleket sandıklarının öncesine bakıldığında yakın anlam taşıyan imece kültürü, Türk kültürü içerisinde kooperatifçilik izlerinin var olduğunu göstermektedir. Mithat Paşa köylerde gerçekleştirilen imece kültüründen esinlenmiş ve ortaya çıkan ürünlerden sağlanan kar ile sandık kurabileceğine inanmıştır (Kocabaş Yıldırım, 2010: 37). Zamanla amaçlarını yerine getiremez olması nedeniyle Memleket Sandıkları yerini Menafi Sandıklarına bırakmıştır. Memleket Sandıklarındaki uygulama aksaklıkları burada da devam etmiştir (Ültanır, 2019: 74).

1888 yılında başlayan ve 1913 yılında kooperatifçilik hareketinin yeniden canlanmasına kadar geçen süre kooperatifçiliğin duraklama dönemi olarak adlandırılmaktadır. 1913 yılında Ahmet Cevat Emre tarafından kooperatifçilik alanında ülkemizde ilk kitap yayınlanmıştır. Ahmet Cevat Emre'nin etkisiyle ülkemizde ilk tüketim kooperatifi 1913 yılında İstanbul'un Fatih ilçesinde kurulmuştur. Yine bu yıllarda Ege Bölgesi'nde tarım satış kooperatifçiliği gelişmeye başlamıştır (Mülayim, 2006: 29). Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin açılması ile Atatürk'ün önderliğinde kooperatifçilik çalışmaları hız kazanmıştır (İnan, 2008: 30-36; Doğan ve Ersoy, 2017: 954). 1923 tarihinde İstihsal Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu nizamname ile kooperatiflere avans adı altında kredi sağlanması amaçlanmıştır (Erçin, 2006).

1929 dünya ekonomik buhran döneminde tüm dünyada üretim ve eksik istihdama bağlı problemler söz konusuken, Türkiye' de sermaye yoksunluğu ve buna bağlı olarak üretim kapasitesinin eksikliği ve kıtlık gibi problemler söz konusu olmuştur. Ülke ekonomisinin büyük oranda tarıma dayalı olduğu bu dönemde, tarım kesiminin dağınlıklığı ve teşkilatsızlığı en büyük problemlerden birisini oluşturmuştur. 1932 yılında kooperatif bilincinin yerleşebilmesi için Ahmet Hamdi Başar tarafından Kooperatif Dergisi' de yayımlanmaya başlanmış ve 1934 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Ahmet Hamdi Başar aynı zamanda müdürlüğünü yaptığı İstanbul Liman İşletmelerinde bir kooperatif kurmuş ve uzun yıllar kooperatifi işletmiştir (Gülpak, 1997). Atatürk dönemi içerisinde 1924 yılında Zirai Birlikler Kanunu, 1925 yılında Ankara Memurlar Tüketim Kooperatifi, 1935 yılında 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve 2836 sayılı Tarım Kedi Kooperatifleri Kanunu yürürlüğe girmiştir (Koçtürk ve Gölalan, 2010).

Atatürk'ün vefatı ve akabinde II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kooperatifçilik hareketleri durgunlaştığı görülmektedir. 1950-1960 yılları arasında kooperatifçilik hareketlerini canlandırmak için birtakım çalışmalar yapılmıştır. Tarımsal kooperatiflerin çalışmalarında artış olmuştur. 1960-1980 dönemine gelindiğinde kooperatifçilikle ilgili önemli hukuki çalışmalar yapıldığı görülür. 1961 Anayasasının 51.maddesinde '*Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirler alır*' ifadesiyle ilk defa bir anayasada kooperatifçilikten bahsedilmiştir. Türkiye'de kooperatifler 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na tabii olarak faaliyet göstermektedir (Cenkış, 2014: 2).

1960'lı yılların ikinci yarısında Türkiye' de özellikle köy kalkınma kooperatiflerinin kurulduğu görülmektedir. Bu dönemde köy kalkınma kooperatifi üyelerine yönelik gerçekleştirilen proje ile yurtdışına işçi olarak gidilebilmesinin açılması, kooperatiflerin amacına ulaşmasının önüne geçmesine yol açmıştır. Hatta bu dönemde köy kalkınma kooperatifleri halk arasında yurtdışına işçi gönderme kooperatifi olarak adlandırılmıştır (Öksüz, 1982: 340-341). 1969 tarih ve 1163 sayılı Kooperatifçilik yasası sonrası kooperatifler ile ilgili gelişmelerin yaşandığı ve birçok farklı türde kooperatiflerin yaygınlaştığı görülmektedir.

1970' li yıllarda sanayileşmenin etkisiyle, köy nüfusu kent merkezlerine yönelmiştir. Bu göçün bir sonucu olarak dar kesimli ailelere yönelik tüketim kooperatifleri yoğunlaşmıştır. Ancak bu kooperatifler çalışanlar tarafından değil, işyerleri ve sendikalar tarafından kurulmuşlardır (Bilgin ve Tanıyıcı, 2008: 145). 1980'lerden sonra ise konut kooperatifleri kamu destekli konut kredileri ile desteklenerek yaygınlaşması sağlanmıştır.

7-18 Mart 1990 düzenlenen I. Kooperatifçilik Kurultayı, Türk kooperatifçiliğinin üst örgütlenmesinin tamamlanması açısından bir dönüm noktası olmuş ve devamında 30.11.1991 tarihinde Türkiye Milli Kooperatifler Birliği kurulmuştur.

Ancak 2001 sonrası Toplu Konut İdaresi tarafından konut üretilmeye başlanması, kooperatiflere yönelik kredilendirmenin durdurulması konut kooperatiflerinin yok olmasına yol açmıştır (Koç, 2022: 2018). Tarım kanunu 2006 yılında yürürlüğe girmiştir. Tarım üreticilerinin örgütlenmesi tarım kanununun en temel amaçlarından birisini oluşturmaktadır (Tan ve Karaönder, 2013). 2021 tarih ve 7339 sayılı 7339 sayılı Kooperatifler Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 1163 sayılı kooperatifçilik kanununun denetim esasları değiştirilmiştir (Narbay ve Al Kılıç, 2022).

Son 10 yılda kooperatiflerin yeniden önem kazandıkları görülmektedir. Hızlanmayı gösteren temel göstergeler kooperatif sayılarının, üye sayılarının artması ve kooperatifçilik disiplini içinde yapılan bilimsel araştırmaların artması olarak sıralanabilir (Şahin, 2019: 87).

Ayrıca Türkiye’de 2012 ve 2019 yıllarında Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı yürürlüğe girmesi Türkiye kooperatifçiliği açısından önem arz etmektedir. 2012-2019 Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planları (TÜKOSEP), “ülkemizde kooperatifçilik sektörünün daha güçlü, güvenilir ve verimli işleyebilmesi yönünde dünyadaki gelişmelere paralel bir biçimde değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesi ve ülkemizin kalkınma hedeflerine önemli katkılar sağlanması” amacıyla gerçekleştirilmiştir. Planda 7 stratejik hedef belirlenmiştir (TÜKOSEP: 2012).

1. Kamu teşkilatlanması ve kooperatiflere hizmet sunum biçimi yeniden yapılandırılacaktır.
2. Eğitim, danışmanlık, bilgilendirme ve araştırma faaliyetleri geliştirilecektir.
3. Örgütlenme kapasitesi ve kooperatifler arası iş birliği imkânları arttırılacaktır.
4. Sermaye yapısı ile kredi ve finansmana erişim imkânları güçlendirilecektir.
5. İç ve dış denetim sistemleri tümüyle revize edilecektir.
6. Kurumsal ve profesyonel yönetim kapasitesi arttırılacaktır.
7. Mevzuat altyapısı uluslararası esaslara ve ihtiyaçlara göre geliştirilecektir.

Söz konusu eylem planı çerçevesinde 2013-2016 yılları arasında her yıl değerlendirme raporları hazırlanmıştır (Ticaret bakanlığı: 2016).

4. Türkiye’de Kooperatifçilik ile İlgili Yaşanan Problemler

Türkiye’de kooperatifler üzerine yapılan akademisyenler tarafından yapılan çeşitli araştırmalar olduğu görülmektedir. Bu araştırmalar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Kooperatiflerin Sorunlarını Ele Alan Araştırmalar

Yazarlar	Yıl	Kooperatif Türü	Tespit Edilen Sorunlar
Ünal ve Yercan	2006	Tarım (Balıkçılık)	Sübvansiyon, pazarlama, rekabet, fiyat, koruma, kontrol, gözetim, istatistik, örgütlenme
Yercan (2007)	2007	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	Kooperatif üyeliğinin azlığı

Özdemir vd.	2011	Kooperatifler	Eğitimiz azlığı, teşvikler, muhasebe teknikleri konusunda bilgi azlığı
Tan ve Karaönder	2013	Kooperatifler	Mevzuat
Semerci	2015	Tarım Kooperatifi	Mevzuat, sorumluluğun birden fazla bakanlıkta olması, çok başlı yönetim anlayışına sahip olunmasının
Güreşçi ve Gönç	2017	Kooperatifler	Kooperatifçiliğe modern bir bakış açısıyla yaklaşılması
Karlı vd.	2018	Kooperatifler	Etkinlik
Pakdemirli	2019	Kooperatifler	Yapısal Sorunlar

Kooperatifler üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde araştırmaların sınırlı ve yüzeysel olduğu görülmektedir. Literatürde genel olarak kooperatiflerin yaşadıkları problemlerin ele alındığı söylenebilir.

5. SONUÇ

Kooperatifçiliğin tarihine genel olarak baktığımızda; insanlık tarihinin ortaya çıkışından bu yana var olduğunu görebiliriz. Hayatımızın her anında yardımlaşma-dayanışma varsa kooperatifçilik de vardır. İnsanlık tarihinde geriye doğru dönüp baktığımızda ne kadar geri gidersek gidelim bir nevi kefalet sistemi olduğu için toplumun olduğu yerde kooperatifçilik faaliyetlerinin izine rastlayabiliriz.

Bir toplum içinde yaşayan insanlarla başlayan kooperatifler, 20. yüzyılın başlarındaki sanayi devriminin neden olduğu işsizlik ve düşük ücretler ve ekonomik yetersizlik gibi nedenlerle; yasal düzenlemeler, çağdaş ilkeler temelinde ekonomik taleplere daha uygun ve ekonomik ve sosyal hedefleri birleştiren bir sistem, bir kooperatif biçimine dönüştü. Bu dönüşümün kökleri Batı ülkelerindedir.

Ülkemizde kooperatifçilik temeli, Anadolu’da ve Türk Toplumlarında geçmişten günümüze gelen imece, Cumhuriyet Öncesi Dönemde Ahilik ve Lonca gibi faaliyetlere dayanmaktadır. Buna dayanarak söyleyebiliriz ki Türk toplumları kooperatifçiliğe uzak değildir. Fakat gerçek manada kooperatifçiliğin Mithat Paşa’nın, tefecilerin eline düşen çiftçilerin zor durumda olduklarını görünce 1863 yılı Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde olan, o günkü Bulgaristan, Tuna vilayetinin, bugün Sırbistan’ın Pirot kasabasında kurduğu Memleket Sandıklarıyla oluşmaya başladığı kabul edilmektedir. Cumhuriyet Öncesi dönemde başlayan kooperatifçilik, Cumhuriyet’in ilanından sonra 1930’lu yıllarda ilerleme kaydetmiştir.

Cumhuriyet döneminde, özellikle Atatürk zamanında ilk kez kooperatifçiliğe dair hukuki adımlar atılmış, mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır. 1935 yılında Atatürk önderliğinde çıkarılan “2834 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve 2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunları” ile kooperatifçilik ilk kez kendi mevzuatına sahip olmuş olmuştur. Bu düzenlemeden sonra kooperatif sayısı artış göstermeye başlamıştır. Atatürk çıktığı seyahatlerde halkı kooperatifçiliğe teşvik etmiş ve halkı bu konuda bilgilendirmeler gerçekleştirmiştir. Atatürk kendi de kooperatiflere üye olarak konuya halkın üye olmasına önderlik etmiştir.

1961 Anayasası'nın 51. Maddesinde “*Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır.*” ifadesi devleti daha sorumlu hale getirmiş ve kooperatifçiliğin gelişmesinde fazlasıyla etkili olmuştur.

Kooperatiflerdeki temel amaç; ticari ortaklıklar ve şirketlerdeki gibi kazanç elde etmek değildir. Aynı meslek, aynı sosyal sınıf, aynı yaşam standardına ve ortak ihtiyaçlara sahip insanların birbirlerine yardım etmek amacı altında hayatlarını kolaylaştırmak ve mesleklerinde yaşadıkları sorunları, ihtiyaçları gidermektir. Bu amaçları yerine getirmek için kazanç elde eden şirketlerden farklı olarak kendilerine özgü ilkeler oluşturmuş ve kooperatifler bunlara bağlı kalmışlardır. Günümüze gelene kadar birkaç kez değişikliğe uğrayan bu ilkeler; son halini 20-23 Eylül 1995 tarihleri arasında İngiltere'nin Manchester şehrinde düzenlenen ICA' nın 31. Kongresinde almıştır. Bunlar; Gönüllü ve Serbest Giriş İlkesi, Ortakların Demokratik Yönetimi İlkesi, Ortağın Ekonomik Katılım İlkesi, Özerklik ve Bağımsızlık İlkesi, Kooperatifler Arası İş birliği İlkesi, Eğitim Öğretim ve Bilgilendirme İlkesi ve Toplumsal Sorumluluk İlkesidir.

Kooperatifler gönüllülük esaslı ve kâr amacı gütmeyen kurumlardır. Devlet ve özel kurumlara bağlı değildir bu yüzden üçüncü sektör olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca demokrasi ile yönetilmesi kooperatifi önemli kılan diğer bir noktadır. Dolayısıyla kooperatiflerin sosyal ve ekonomik açıdan topluma katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Değişen ve gelişen koşulları, kooperatiflerin içinde buldukları rekabet şartları içerisinde ayakta kalabilmeleri için etkili ve verimli çalışabilecekleri modern bir anlayışla yönetilmelerini zorunlu kılmaktadır.

Kooperatiflerin Türkiye’de yaşadıkları problemlerin çözümüne yönelik olarak 2012 ve 2019 yıllarında Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planları geliştirilmiştir. Söz konusu planlar Türkiye Kooperatifçiliğinin stratejik hedeflerinin gerçekleşmesine yardımcı çalışmalar olması nedeniyle önem taşımaktadır. Ancak 2019 Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı raporu yürürlüğe girememiştir. Söz konusu çalışmaların, Türk kooperatifçiliği açısından gerek gelişim sürecinin gözlemlenmesini sağlaması açısından gerek kooperatifçilik konusuna ilişkin bir veri tabanı oluşturması açısından önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Türkiye’ de kooperatifler ile yapılan araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Türk kooperatifçiliğinin temel problemlerinin neler olduğuna yönelik araştırmaların artırılması, problemlerin tespitine yönelik olarak ve kooperatiflerin nitel yöntemler kullanılarak analiz edilmesi ve bu araştırmalardan hareketle çözüm önerilerinin yer aldığı araştırmaların gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Bilgin, N. ve Tanıyıcı, Ş. (2008). Türkiye'de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2008 (2), 136-159. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/10221/125644>
- Cenkış, S. (2014). Kooperatif ve Birliklerde Profesyonel Yönetime Geçiş. Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi. 129, 1-7.
- Çıvgın, H. (2011). Charles Fourier: Kuramı ve Ekolojik Kriz Ortamında Bir EkoFilozof Olarak Okunabilme İmkânları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi

- Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı.
- Doğan, N.Ö. ve Ersoy, Y. (2017). Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde Swot Analizi: Uşak İli Örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52, Özel Sayı, 952-969.
- Erçin, F. (2006). Mustafa Kemal ATATÜRK ve Türk Kooperatifçiliği, İstanbul: Derin Yayınları.
- Everest, B. (2018). Türkiye'de Kooperatifçiliğin Nicelik, Mevzuat Ve Kamu Yönetimi Boyutlarıyla İrdelenmesi. *Third Sector Social Economic Review*, 53(3), 1008.
- Geray, C. (2014). Kooperatifçilik, Ankara: Nika Yayınları.
- Gülpak, M. (1997). Türkiye' de Kooperatifçilik Hareketinin Gelişimi ve Bu Gelişimde Ahmet Hamdi Başar'ın Yeri ve Önemi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE.
- Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı (2012), Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016 (TÜKOSEP), Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara.
- Hazar, N. (1970). Kooperatifçilik Tarihi, Tarım Kredi Kooperatifleri Yardımlaşma Birliği Yayınları No.1, Ankara, s. 27-29.
- International Cooperative Alliance (n.d), "What is a Cooperative?", <https://www.ica.coop/en/cooperatives/what-is-a-cooperative>, İndirilme tarihi: 28.08.2022
- İnan, İ. Hakkı (2008). Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli. İstanbul: Sektörel Yayınlar.
- Karadeniz, R.F. (2019). Ulusal Kooperatiflerden 'Neoliberal Kooperatiflere': Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Kooperatiflerin Dönüşümü. Krize Karşı Kooperatifler içinde (Edt. Öngel ve Yıldırım). İstanbul: Notabene Yayınları. S. 301-322.
- Kınıklı, F. (2017). Tarımsal Kooperatiflerde Ortakların Hizmet Kalitesi Algısı: İzmir İli Sütçülük Kooperatifleri Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi.
- Kocabaş, Y. Ö. (2010). Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi. Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- Koç, H. (2022). Kentsel Konut Sunumunda Giderek Unutulan Bir Organizasyon: Konut Yapı Kooperatifleri. *İDEALKENT*, 13 (37), 2002-2026.
- Koçtürk, O. M., ve Gölalan, M. (2010). 1923-1950 Türkiye ekonomisinin yapısal analizi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45(2), 48-65.
- Lorenzo, H. M. (2013). Cooperativism and Self-Management in Marx, Engels and Lenin. Cooperatives and Socialism A View of Cuba içinde (Edt. C.P. Harnecker). UK: Palgrave Macmillan, 63-89.
- Low, S., Donovan, G. T., & Giesecking, J. (2012). Shoestring Democracy: Gated Condominiums And Market-Rate Cooperatives İn New York. *Journal of Urban Affairs*, 34(3), 279-296.
- Müftüoğlu, H., ve Aydos, V.(2001) Türkiye'de Kooperatifçilik: Türk Konut Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2001-46, 1. Baskı, İstanbul, 2001, s.11.
- Mülayim Z.G. (2006). Kooperatifçi Atatürk ve Kooperatifçilik, Yetkin Yayınları, 1.Basım, Ankara, 2006.
- Mülayim, Z.G. (1992). Kooperatifçilik, Ankara: Yetkin Yayınları.

- Narbay, Ş., ve Al Kılıç, Ş. (2022). 7339 Sayılı Kanun'un Kooperatifler Kanunu ve Diğer Kanunlarda Yaptığı Değişiklikler Üzerine Düşünceler. Ticaret Hukuku Dergisi Journal of Commercial Law.
- Öcal, H. (2019). Tüm Yönleriyle Kurumsal Yönetim. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Ökçesiz, A. (1999). Üçüncü Sektör (Kooperatifler – Kooperatifçilik). Trabzon: İnkılap Matbaacılık.
- Öksüz, E. (1982). Kooperatifçilik Kavramı ve İlkelerinin Işığında, Türkiye'de Köy Kalkınma Kooperatifleri. In Journal of Social Policy Conferences (No. 31, pp. 329-358).
- Özdemir, G. (2021). Kooperatifçilik. Ankara: Nobel Yayınları.
- Reyes, J.C. ve C.P. Harnecker (2013). An Introduction to Cooperatives. Cooperatives and Socialism a View of Cuba (Edt. C.M. Harnecker) içinde. UK: Palgrave Macmillan. 25-45.
- Sanders, H. (2002). Les Sky Stratchers: Bacground. International Institute of Social History. <http://www.iisg.nl/collections/stratchers/background.php> Erişim: 30.08.2022
- Şahin, Ç.E. (2019). Türkiye Tarımının Güncel Sorunlarının Çözümünde Kooperatifler Bir Model Olabilir mi? Fırsatlar ve Handikaplar Üzerine Düşünceler. Krize Karşı Kooperatifler içinde (Derl. F. Serkan Öngel ve U. Dursun Yıldırım), İstanbul: Notabene Yayınları. 79-116.
- Tan, S., ve Karaönder, İ. (2013). Türkiye'de tarımsal örgütlenme politikalarının ve mevzuatının irdelenmesi: tarımsal amaçlı kooperatifler örneği. ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, 1(1), 87-94.
- TDK (2005). Türkçe Sözlük, 10.Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ticaret Bakanlığı (2016) <https://ticaret.gov.tr/kooperatificilik/bilgi-bankasi/tukosep-izleme-raporlari>. Erişim tarihi:27.11.2022
- Tongyu, Z. ve D. Weimin (2011). The New Stage of Capitalism: A Marxist Update on Its Evolution. London: Canut International Puplichers.
- Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği(2008), İnsan Kaynakları Daire Başkanlığı Eğitim Müdürlüğü, Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Temel Kanun Mevzuat, Yayın No: 79, Ankara 2008.
- Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, (t.y.). <http://www.turkey.coop/menu/Turkiye-Milli-Kooperatifler-Birligi-Tarihcesi/11>. Erişim tarihi:27.11.2022 I. Kooperatifçilik Kurultayı,
- Ültanır, M.S. (2019). Türkiye'de Kooperatifçiliğin Tarihsel Seyri: Devlet İnişiyatifiKalkınma İdeali, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, V. ve Yercan, M. (2006). Türkiye'de Su Ürünleri Kooperatifleri ve Balıkçılar İçin Önemi. Su Ürünleri Dergisi, 23(1), 221-227.
- Yazıcı, H.(2012) Gümrük ve Ticaret Bakanı, Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı Açılış Konuşması, Ankara.
- Yılmaz Ü. (1989), Kooperatif İşletmeciliği, Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmalar Vakfı Yayınları No: 75, Eskişehir 1989, s.3.
- Williams, R.C. (2007). The Cooperative Movement Globalization from Below. England: Ashgate Publishing Limited

Extended Summary

Cooperatives can be defined as "the union(organization) established to ensure that the partners obtain their needs under favorable conditions" and "a partnership among manufacturers to eliminate the middleman and market their products on better terms" It has been already recognized the fact that cooperatives play a major role in the social and economic development of individuals, groups, masses, local or international communities in economic distress. One of the notable features of cooperatives is to address the problems that arise both for small manufacturers who cannot obtain enough power alone, and for consumers who do not have enough income to meet their consumption needs. These producers and consumers could create a form of the organization in which they can protect their labor, the products they have produced, the savings obtained as a result of these, and finally their remaining income through the cooperatives they have established (Geray, 2014: 25).

It has been acknowledged that the emergence of problems such as injustice in income distribution, increase in unemployment, migration, and urbanization, accelerated cost of living due to the change and transformation caused by the industrial revolution, which is effective virtually all walks of life, causing the formation of solidarity institutions and provides the emergence of the cooperative movement (TÜKOSEP, 2012: 7; Development Workshop Report, 2017: 9). Cooperatives were emerged in England, France, Germany, and other western countries in the 1760s and 1770s (Tongyu and Weimin, 2011: 181). When taken into consideration of the date of the emergence of cooperatives, it has been observed that it coincides with the beginning of the I. Industrial Revolution. It is no surprise that it appeared in England since the Industrial Revolution started in England. With the onset of using steam engines, the need for manpower has decreased. This situation also revealed the problems of the working class (Geray, 2014: 23).

The actual beginning of the cooperative in Turkey has coincided with the establishment of the country funds by Mithat Pasha (Kocabaş Yıldırım, 2010: 37). Ahi unions that emerged in the 13th century during the Anatolian Seljuk period could also be cited as a source for the beginning of cooperatives. These unions are professional organizations formed by tradesmen and craftsmen. The characteristics of the Ahi organization, such as preventing excessive income and wealth differences, providing jobs to unemployed people, protecting both producers and consumers, and providing vocational training are similar to cooperatives (Ürper, 1989: 3).

Under the influence of Ahmet Cevat Emre, the first consumer cooperative in our country was established in 1913 in the Fatih district of Istanbul. In addition, in these years, agricultural sales cooperatives started to improve in the Aegean Region (Mulayim, 2006: 29). It was initiated to be published in the Cooperative Journal by Ahmet Hamdi Başar in 1932 to establish the cooperative consciousness and continued its publication life until 1934. Ahmet Hamdi Başar also established a cooperative in Istanbul Port Management, of which he was the director, and operated the cooperative for many years (Gülpak, 1997). Cooperatives were mentioned for the first time in a constitution, with the phrase "The State takes measures to ensure the development of cooperatives" in provision 51 of the 1961 Constitution Law. Cooperatives in Turkey are subject to Cooperatives Law No. 1163 (Cenkış, 2014: 2). During the 1970s, with the effect of industrialization, a great majority of

people moved to city center. As a result of this flow, consumption cooperatives for narrow-division families have intensified. However, these cooperatives were established by workplaces and unions, not just by employees (Bilgin and Tanıtıcı, 2008: 145). The 2012-2019 Turkish Cooperative Strategy and Action Plans (TÜKOSEP) were carried out with the aim of "making a change and transformation in parallel with the developments in the world to make the cooperative sector in our country more powerful, reliable and efficient, and making significant contributions to the development goals of our country". 7 strategic targets were determined in the plan (TÜKOSEP: 2012).

When chronological Turkish cooperatives is taken into consideration, it has been figured that there are notable groups directly contributing to the development of cooperatives. Mithat Pasha launched the first charity fund, Ahmet Cevat Emre's first consumer cooperative, and his first book, Ahmet Hamdi Başar the first academic journal and employee cooperative. Furthermore, the guarantee for cooperatives in the 1961 Constitution and the development of the Turkish Cooperatives Strategy and Action Plan for 2021-2019 appear to be important developments.

Ek bilgiler

Çıkar çatışması bilgisi: Sorumlu yazarlar, çalışmada çıkar çatışması olmadığını kabul etmektedir.

Destek bilgisi: Çalışmada herhangi bir kuruluştan destek sağlanmamıştır.

Etik onay bilgisi: Çalışma, etik onay belgesi gerektirmemektedir.

Katkı oranı bilgisi: Birinci yazarın katkı oranı %50, ikinci yazarın katkı oranı %50 şeklindedir.

